

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Maironiui - 150

2012-10-01

ŽURNALAS: METAI

TEMA: Lietuvių poetai

AUTORIUS: Brigita Speičytė

DATA: 2012-10

Maironiui - 150

Brigita Speičytė

„Stebuklinga istorija“: Maironio kūrybos šaltiniai

Lietuvių kultūroje Maironis įsitvirtino kaip „Pavasario balsų“ autorius. Retrospektyviai žvelgiant, poezijos rinkinio pirmosios publikacijos metai – 1895-ieji – išskyla kaip ryškus lietuvių literatūros ir kultūros riboženkliis, pritemdantis Jono Mačiulio kūrybinio gyvenimo dešimtmetį, prabėgusį nuo debiuto „Aušroje“ eilėraščių „Lietuvos vargas“ 1885 m. iki „Pavasario balsų“. Jau vien kokybinis stiliaus skirtumas (tiesiog kontrastas) tarp pirmosios spaudos publikacijos ir rinkinio tekstų rodytų, kad tas dešimtmetis pradedančiam poetui buvo labai turiningas. Straipsnyje grįžtama prie Maironio kūrybos pradžios, jo stiliaus formavimosi laiko. Sustojama prie ankstyvųjų tekstų, aiškinantis juose ryškėjančias autoriaus rašymo motyvacijas, kurios savu ruožtu susijusios su pasirinktomis vertybinėmis nuostatomis bei laikysenomis tuometiniame literatūros lauke.

Pirmieji apsisprendimai

Apie Maironio kūrybos pradžią yra žinoma nedaug, tačiau paliudyti keli esmingi dalykai. Viena aplinkybė atrodo ypač reikšminga: tai kalbinis apsisprendimas kūryboje, savo svarba prilygstantis turbūt ryškiausiai lietuvių tautinio atgimimo mitologemai – Vinco Kudirkos „atsivertimui“ į lietuvių kalbą, veikiant Jonui Basanavičiui ir jo „Aušrai“. Maironis yra patvirtinęs, kad dar gimnazijoje pradėjęs eiliuoti lenkų kalba, dėl to iš pradžių norėjęs studijuoti filologiją (1). Žemaičių kunigų seminarijoje Kaune (1884-1888), „pramokęs geriau taisykliškos lietuvių kalbos“, ėmėsi rašyti lietuviškai: „proza Lietuvos Istoriją ir trumpą Lietuvių literatūros vadovėlį“; tuo pat metu „pradėjo irgi mėginti lietuviškai eiles rašyti“ (2).

Šį apsisprendimo tarpsnį yra labiau detalizavęs pirmasis Maironio biografas Juozas

Tumas-Vaižgantas, neabejotinai gavęs asmeninių žinių ir iš paties poeto. J. Mačiulis, į kunigų seminariją įstojęs po viso gimnazijos kurso ir dar po vienu metų universitete, nebuvo pernelyg užimtas mokslais:

Neturėdamas darbo, iš pat pradžių kimba į lietuvių romantikus, istorininkus ir poezininkus pirmosios pusės XIX amžiaus. Studijuoja juos, persiima jų idėjomis, kaip ir jie viską lietuvišką ima apoteozuoti; pagaliau imasi parašyti lietuviams pirmąjį jų gi istorijos vadovėlį (3).

Gyvenimo pabaigoje, 1923 m. universitete Kaune skaitytoje „Paskaitoje apie Donelaitį“ Maironis pats paliudijo šį savo tautinės savimonės formavimosi epizodą, paminėjo Adomo Mickevičiaus kūrybą, tarpininkavusią ir pažinties pradžia su lietuvių literatūra:

Aš patsai nors anksti pamylėjau Lietuvą, bet šiaip, nedrįsdamas tuo per daug pasirodyti. Bet kuomet Mickevičiaus veikaluose išskaičiau žinėlę, kaip Lietuva turi didį savo poetą, tuomet pradėjau didžiutis, kad ir aš lietuvis (4).

Anot tolesnio Vaižganto liudijimo: „Sudeginęs griežtai visas lenkiškąsias savo eliuokubracijas, Mačiulis jau visai rimtai ima „dainuoti“ lietuviškai“ (5).

Susiklosto toks Maironio kūrybos pradžios vaizdas: talentingas jaunuolis, iš tradicijos pirmuosius poetinius bandymus rašęs lenkų kalba, pasineria į „krašto literatūrą“ – Lietuvos romantizmo istorikų ir poetų veikalus, kurie sutvirtina ligtolines jo pasyvias patriotines nuostatas, paskatina domėtis lietuvių literatūra ir galiausiai – rašyti lietuvių kalba: pirmiausia Lietuvos istoriją (literatūros istorija yra savotiška jos tąsa), o paskui ir poeziją. Autoriaus liudijimu, „Apsakymus apie Lietuvos praeigą“ jis baigė rašyti 1886 m., t. y. antrame trečiame kurse (6); o 1888 m., baigdamas seminariją ir ruošdamasis išvažiuoti tolesnių studijų į Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinę akademiją, Antanui Baranauskui įteikė šiam dedikuotą poemą „Lietuva“. Taigi kas V. Kudirkai buvo „Aušra“, Maironiui – „lietuvių romantikai, istorininkai ir poezininkai pirmosios pusės XIX amžiaus“. Tautiškumą kaip savo kūrybines galimybes V. Kudirkai leido įsisąmoninti lietuviškas laikraštis – modernybės ir viešosios erdvės ženklas, Maironiui – Lietuvos istorija bei poezija lenkų ir lietuvių kalba.

Vis dėlto ryžtingas kalbinis apsisprendimas, liudijamas simbolinio gesto – sudegintos „griežtai visos“ lenkiškos eilės – negalėjo būti paremtas vien ankstesne, kalbiškai mišria literatūrine tradicija. Jį turėjo skatinti tuometinė nelegalios lietuviškos kultūros aplinka, kurioje jau buvo išryškėjusios viešo lietuvių kalbos vartojimo būtinybė bei galimybės. Tad ir Maironio tapatybės poslinkį, susijusį su kalbos pasirinkimu kūrybai, ne mažiau bus paveikusi „Aušra“, į kurią bene pirmaisiais studijų seminarijoje metais J. Mačiulis išsiuntė savo eiliavimo bandymą. Tas poveikis niekur taip raiškiai nebuvo išsakytas kaip V. Kudirkos ar Žemaitės, bet tikriausiai nėra atsitiktinis dalykas, kad rengdamas ketvirtąją savo istorijos laidą „Raštams“ Maironis pratarmėje įrašė tą patį lotynišką epigrafą, kuriuo savo garsiąją „Priekalbą“ 1883 m. pirmajame „Aušros“ numeryje pradėjo J. Basanavičius: *Homines historiarum ignari semper sunt pueri* (7). Būsimasis Maironis galėjo įsidėmėti „Priekalbos“ autoriaus pacituotą Jacobo Grimmo mintį – „Die Sprache ist unsere Geschichte“ („Kalba yra mūsų istorija“) (8). Visa „Priekalbos“ retorinė įtaiga yra paremta mintimi, kad žmogaus ir bendruomenės

(tautos) buvimas laike – jų istoriškumas – yra visų pirma kalbinis, reiškiasi kalba. Tuomet nebėra nesvarbu, kuria kalba – lietuvių ar kita – tas laiko išgyvenimas, jungiantis tautinę bendriją, yra išsakomas, perduodamas – tiek poetine kūryba, tiek istorijos rašymu.

Biografiniame Maironio pasakojime į akis krenta istorijos ir poezijos paralelė, netgi akivaizdus istorijos pirmumas – ir kalbant apie būsimojo Maironio skaitinius, ir apie kūrybą: „Apsakymai apie Lietuvos praeigą“, žinia, yra ir pirmoji, 1891-aisiais paskelbta būsimojo Maironio knyga. XIX a. kultūros kontekste tai dėsninga – kaip tik šiame šimtmetyje, veikiamame romantizmo idėjų, „sunku rasti tiek gryną poetą, tiek gryną istoriką“ (9). Istorinis ir literatūrinis diskursas buvo ypač suartėję, ne vienam autoriui jie tapo vienas kitą aiškinančiais ir papildančiais paraleliniais tekstais. Panašų aiškinamojo teksto vaidmenį – detalizuojančio, išskleidžiančio autorines nuostatas, poetinio kalbėjimo motyvus ir situacijas – moderniojoje ir postmoderniojoje literatūroje atlieka esė. Šiuo metu dažnas poetas rašo esė, o esė darosi sunku atskirti nuo apsakymo ar romano. Panašūs santykiai XIX a. mezgėsi tarp grožinės literatūros ir istoriografijos.

Pirmieji didesnės apimties būsimojo Maironio tekstai – istorija ir poema – liudija, kad į kūrybos galimybę pradantis poetas žiūrėjo iš esmės. Jam nepakako būti efemeriškų publikacijų nelegalioje spaudoje autoriumi (toks buvo ne vienas tautinio atgimimo epochos poetas) ar vietinės bičiulių bendrijos anoniminiu bardu. Tiesa, ir viena, ir kita J. Mačiulis studijų metais darė: paskelbė du iš bendrojo spaudos eiliavimų lygmens neišsiskiriančius poetinius tekstus lietuviškuose nelegaliuose laikraščiuose (10), o seminarijoje atradęs, anot Vaižganto, „šansonininko gabumą“, tarp bičiulių pagarsėjo kaip poetas, jo eilės buvo skaitomos „kaip evangelija“, tačiau savo vėlyvoje autobiografijoje Maironis pažymėjo, kad šios eilės „arba visai žuvo, ar per klierikus dainuojamos pateko į liaudies dainas“ (11).

Tai, kad parašęs populiarią Lietuvos istoriją klierikas J. Maculevičius ėmėsi poemos „Lietuva“ ir dedikavo ją A. Baranauskui, rodo, kad jis savo kūrybą jau projektavo į tęstinę lietuvių literatūros tradiciją, ir dar plačiau – į ilgą trukmės istorinį laiką, ne tik į periodinės spaudos ar dainos „čia ir dabar“. „Apsakymai“ baigiasi lietuviškos raštijos apžvalga, kurioje A. Baranausko „Anykščių šilelis“ iškeltas kaip ženklas „naujos eros“ (12). Taigi už pradedančio poeto teksto, susieto su šia nauja pradžia, atsiveria ilgaamžė tautinės bendrijos patirtis. Istorinis pasakojimas, atveriantis šią plačią laiko perspektyvą, yra sukaupęs tai, ką reikia žinoti, kad galėtum tapti poetu ar suprasti poeziją „naujos eros“.

Pasirinkta poeto-istoriko tapatybė liudija, kad nors būsimasis Maironis ir sudegino savo „lenkiškas eliukubracijas“, iš XIX a. Lietuvos poetų nemaža pasimokė, perėmė patį „buvimo poetu“ modelį. Poetas-istorikas – tai dominuojanti artimiausios Maironiui epochos, XIX a. pradžios ir vidurio poeto tapatybė. „Apsakymų“ „Pratarmėje“ minėjo tuos, kurie Lietuvos istorijoje atrado „nesuskaitomus turtus poezijos“ ir sėmėsi poetinio įkvėpimo (p. 439). Tai, be abejonės, A. Mickevičius, poetinių apysakų „Gražina“, „Konradas Valenrodas“ ir slavų literatūros istorijos autorius, Juozapas Ignotas Kraševskis, dvitomės istorijos „Lietuva“ ir poetinės trilogijos „Anafielas“ autorius, Vladislovas Sirokoplė – istorinės poemos „Margiris“ (beje, palikusios žymų pėdsaką Maironio kūryboje) ir „Lenkų literatūros istorijos“ bei kraštotyrynės-istorinės

publicistikos autorius. Galiausiai ir A. Baranauskas, kuris savo tekstuose „Dainu dainelę“, „Kelionė Petaburkan“, ar „Dievo rykštė ir malonė“ kūrė poetinės Lietuvos istorijos apybraižas, reaguodamas ir į Simono Daukanto Lietuvos istorijos darbus. Taigi dvikalbis Lietuvos romantizmas ne tik bendrai „idėjiškai“ veikė Maironį, bet kreipė jį į konkretų kūrybos būdą.

Poetiška istorija

Baigęs rašyti „Apsakymus apie Lietuvos praeigą“, kitąmet, 1887-aisiais, J. Mačiulis laikraštyje „Šviesa“ paskelbė rašinį „Gromata lietuvio“, kuriame matyti, kaip pats autorius vertina pirmosios savo knygos pratarmėje taip reikšmingai pabrėžtą (13) istorijos ir poezijos ryšį. Pradedančio poeto požiūriu, istorija – tai poezijos šaltinis: Lietuvos istorija yra „stebuklinga nekaipo ir pilna poezijos“ (14). „Stebuklingą“ turėtume suprasti kaip nuostabią, ypatingą. Čia J. Mačiulis ne tik pakartojo mintį iš ką tik pabaigtų, dar nespausdintų „Apsakymų“ pratarmės, bet ir persakė vieną iš XIX a. lakiųjų frazių, skirtingai varijuotą istorikų ir poetų. Ją amžiaus pradžioje pirmąkart ištarė vokiečių dramaturgas ir istorikas, „Senovės Prūsijos istorijos“ autorius Augustas von Kotzebue. Šią mintį pakartojo ir Lietuvos istorikė Konstancija Skirmuntaitė, vienu metu su klieriku J. Mačiuliu lenkiškai rašiusi populiarią Lietuvos istoriją, išėjusią Lenkijoje 1886 m.: „Dzieje Litwy, opowiedziane w zarysie“ („Lietuvos istorijos apybraiža“). Jos pratarmėje pažymėjo: „Nešališkas svetimtautis apie Lietuvos istoriją yra pasakęs, kad ji šimtąkart nusipelnė Homero lyros ir Tacito plunksnos“ (15). Jei istorija verta rašytojo (ir dar visuotinai autoritetingo) plunksnos, ji verta atminties – tą nuostatą išsakė abu jaunieji Lietuvos istorijos populiarintojai. Žinoma, ši nuostata turėjo pirmiausia žadinti skaitytojų tautinės savivertės emocijas. Bet ne tik: praeities laiko estetinis potencialas nurodo ir jame glūdintį prasmės perviršį, kuris laukia aiškinimo, dėmesio, kūrybos. Jei istorija yra „pilna poezijos“, vadinasi, praeities įvykių atmintis turi galimybę transformuotis į kažką kita. Pasyvus žinojimas gali pereiti į veiksmą – į literatūrinę kūrybą, kuri savu ruožtu istorinę atmintį kaip žinią gali paversti reikšminiu gyvenimo orientyru. Taigi poezijos kupina istorija visų pirma kelia kūrybos imperatyvą. Turėti ne bet kokią, o poetišką, literatūros vertą istoriją XIX a. kultūriniame diskurse reiškė tiesiog turėti tautinės kultūros ateitį.

Taigi „stebuklinga istorija“ atsiduria šalia kito emocingai ir kartais desperatiškai įrodinėto bendruomeninės savivertės argumento, kuriuo savo kūrybinę dvasią stiprino lietuviai XIX amžiuje – lietuvių kalbos tinkamumo poezijai, taigi viešajai vartosenai (Pranciškaus Ksavero Bogušo, Simono Stanevičiaus, Simono Daukanto darbai). Maironio kūrybos pradžia leistų koreguoti Czesława Miłoszo teiginį, kad lietuvių tautinis atgimimas kilo iš filologijos (16); ne mažiau reiškė istorija, ir būtent savita jos kokybė – poetiškumas.

Neatsitiktinai Lietuvos istorijos poetiškumas pabrėžtas populiariuose XIX a. pabaigos historiografijos darbuose, skirtuose plačiajam skaitytojui. Populiariosios istorijos poreikis Lietuvoje išryškėjo dar XIX a. pradžioje, Žemaičių kultūrinio sąjūdžio ir Filomatų draugijos aplinkoje – kaip svarbus tautinės tapatybės formavimo būdas, galintis padėti į tautinę bendriją įtraukti neistorinius luomus. Tad populiarioji istorija buvo rašoma daug plačiau naudojantis poetinės raiškos galimybėmis. Istorinio diskurso literatūriškumą teoretikai iki šiol svarsto kaip keblią istorinės referencijos ir fiktyvumo dilemą. Tačiau ši stiliaus galimybė XIX a. populiariosios istorijos rašytojų

buvo suvokiama ir kaip privalumas, būdas įveikti vis didėjantį atotrūkį tarp istorijos kaip specializuoto mokslo ir istorijos kaip kolektyvinės atminties. Būtent istorinio pasakojimo literatūriškumas, pasižymintis analoginiais reikšmės perkėlimais, atsitiktinumą suvaldančia naratyvo struktūra, padeda istorinę atmintį perteikti kaip prasminį dabarties gyvensenos orientyrą. Kitaip tariant, kaip tik populiariojoje istorijoje – rašomoje ir kaip literatūriškas istoriografinis pasakojimas, ir kaip istorinė proza (vaizdelis, apysaka, romanas), ir kaip poema, eilėraštis ar jų ciklas – istorija galėjo pasirodyti „gyvenimo mokytoja“.

Galėjo, bet nebūtinai pajėgė. Praeities įvykiai, jų siužetai ir veikėjai, perkelti iš istoriografijos į literatūrinį tekstą, gali nustoti savo tikroviškumo ir atitekti vaizduotės žaismei, meninei kūrinio logikai, nekeliančiai sau etinių tikslų. Literatūros medžiaga tapusios praeities realijos nebūtinai įveikia emocinį ir prasminį nuotolį, skiriančią jas nuo dabarties, o nuo aktualios tikrovės atitrūkusi „vaiduokliška“ atmintis nebecontroliuoja individualios vaizduotės. Tačiau istorijos ir literatūros santykių svarstymas XIX a. Lietuvoje kėlė ne tiek rašymo stiliaus, bet kur kas esmingesnę bendruomeninės tapatybės problemą – tautinės bendrijos tęstinumo klausimą. Istorijoje glūdinti poezija įgyja visiškai kitą prasmę ir vaidmenį priklausomai nuo to, ar ji turi dabartinį adresatą kaip *paveldėtoją*, ar ne. Istorinės atminties dilemas XIX a. lietuvių literatūroje ir istoriografijoje išreiškė ne tik minėta A. von Kotzebue frazė, bet ir kita, ne mažiau įtaigi Friedricho Schillerio maksima iš jo eilėraščio „Graikijos dievai“, pacituota Adomo Mickevičiaus „Konrado Valenrodo“ (1829) pratarėje: „Was unsterblich im Gesang soll leben, / Muss im Leben untergehen“ – „Kas privalo atgyti dainoje, turi žūti tikrovėje“ (17). Kaip tik šiuo dveiliu A. Mickevičius grindė Lietuvos praeities kaip žuvusios tikrovės, nebeturinčios nei dabarties, nei ateities, poetiškumą, išlaisvinantį rašytojo fantaziją. Neturinti tąsos, su dabartimi nesusiliečianti praeitis yra mirusios tautos praeitis, tad, panašiai kaip Antikos pasaulis, ji neįpareigoja atminties sieti su dabartimi, o leidžia „rūpintis vien pačiu istoriniu objektu, pagiliniu dalyko ir menine išraiška, visiškai nepais[ant] skaitytojo interesų, aistrų bei madų“ (18). Perėjimo iš istorijos į poeziją sąlyga – žuvinimas tikrovėje. Nors žinome, kad šie „Konrado Valenrodo“ pratarės akcentai buvo skirti *užkalbėti dantis* Rusijos imperijos cenzūrai, vis dėlto čia kategoriška forma išsakyta bendra nuostata, kuria ne kartą bandyta vėsinti romantinės poetiškos istorijos entuziazmo apimtus rašytojus ir skaitytojus XIX a. Europoje. Literatūriškumas, nuo jo neatsiejama fantazijos žaismė istorinę atmintį gali daryti sąlygišką, vaiduoklišką ar įnoringą.

Būsimasis Maironis nerimą keliančią atminties sąlygiškumo, mimetinės stokos aplinkybę paliko anapus „Apsakymų“ teksto, kadangi praeities reikšmės perviršis, jo požiūriu, neabejotinai turėjo dabarties adresatą, tiesioginį paveldėtoją. Polemika su pirmtakais poetais-istorikais dėl lietuvių tautos istorinio likimo atviru tekstu šmėsteli vėlesniuose kūrinuose. Tai liudija, kad tautinės bendrijos tąsos ir gyvybingumo klausimas pradedančiam poetui buvo įtempto dialogo su tradicija mazgas; dialogo, iš kurio energijos formavosi būsimąjo Maironio poetinis stilius, ypač jo retorinis pakilumas. Poemos „Tarp skausmų ir garbės“ „Ižangoje“ (beje, parašytoje vadinamąja Mickevičiaus strofa) kalbantysis išsako karštą tikėjimą, kad – priešingai nei pirmtako poemoje – kas atgimsta poezijoje, turi atgyti ir tikrovėje: „Kanklių balsą išgirs, / Miegąs kraujas užvirs“ (19). Pirmuosiuose „Pavasario balsuose“ paskelbta „Jaunimo giesmė“ buvo viena strofa ilgesnė nei galutinė „Užtrauksme naują giesmę“ redakcija 1927 m. Maironio raštuose – tos strofos atsisakyta, matyt, dėl pernelyg konkrečios

nuorodos į tuomet jau nutolusias XIX a. realijas. Eilutės „Ilgai miegojo mūsų žemė; / Didžiosios vien tėvų kapais“ (20) „turi minty“ minėtą A. Mickevičiaus „Konrado Valenrodo“ pratarbę, o gal net labiau J. I. Kraševskio „Anafielą“, kuriame lietuvių tautos praeitis vaizduojama kaip pomirtinis pasaulis, apdainuojamas „kapų giesme“, vadinasi, kviečiantis pagarbiai jį palaidoti, su juo atsisveikinti. Tačiau Maironio eilėraštyje toks įsitikinimas tapatinamas su pasyvia, nebudria, tikrovės pavidalus sapnuose perkeičiančia miego būseną. Dar vėliau, poemos „Jaunoji Lietuva“ „Penktojoje giesmėje“ šios eilutės varijuojamos, pasakotojui išsakant skausmingą priekaištą „pranašams“:

Po Lietuvą miegta tėvynės vaikai;

Per amžius juos žudė vargingi laikai,

O pranašai skelbė kapus (21).

Šią vertybinę nuostatą dėl Lietuvos istorijos tęstinumo būsimasis poetas pirmiausia ir suformulavo „Apsakymuose“, į Lietuvos istoriją žvelgdamas kaip į „gyvenimo mokytoją“, ne tik kaip į nesuinteresuotos meninės saviraiškos galimybę. Poetinis ir etinis istorinės atminties lygmenys jo tekstuose yra neatskiriami. Tad kokio patarimo dabarčiai jaunasis klierikas kreipėsi į Lietuvos istorijos pasakojimą? Apie jį galima numanyti iš kito 1887 m. rašinio, paskelbto „Šviesoje“ – „Žodis prie lietuvių, mylinčių savo tėvynę“. Čia J. Mačiulis panaudojo tą patį Lietuvos istorijos pasakojimo epizodą, nuo kurio A. Mickevičius pradėjo „Konrado Valenrodo“ pratarbę: „Lietuvių tauta, ilgai Europai nežinoma, apie tryliktąjį amžių kaimynų užuolimų buvo pažadinta veikliau pasireikšti“ (22). „Žodžio prie lietuvių“ autorius perfrazavo kaip tik šį kaimynų užpuolimų pažadintos tautos motyvą, bet ne kaip žinią iš mirusios tikrovės, o kaip situaciją, aktualiai atitinkančią dabarties realijas: „Lietuviai miegojo tuomi pačiu miegu kaip ir dabar, neturėdami jokio ryšio vienybės, neturėdami ir pamato viešpatystės; Apveizda atsiuntė prie šono Kryžokus, ir Lietuva per pusantro šimtą metų išsiplėtė nuo Baltijos lig Juodų jūrių“ (23). Panašia mintimi – tautos patiriama agresija ir priespauda paskatina sutelkti jėgas – J. Mačiulis buvo pabaigęs ir „Apsakymus“:

Jei kada tai jau dabar galima neabejoti, jog Lietuviai su Dievo pagalba kaip tauta vėlei atgys ir išdirbs savo kultūrą, o tie spaudos užgynimai (Rusijos pusėje) ir visokie nežmoniški kliūdinimai niekad neatneša paskirto vaisiaus, tiktai priduoja daugiau ugnies persekiojamiems, prikeldami iš miego atšalusius ir užmigusius (p. 578).

Jaunasis istorikas, kaip ir pirmtakas S. Daukantas, „Apsakymuose“ siekė įveikti lenkiškoje XIX a. Lietuvos historiografijoje, iš dalies ir poezijoje dominuojančią pažiūrą į Lietuvos istoriją kaip į užsibaigusį, išsekusį procesą, o į lietuvių tautą – vien kaip į mirusios istorinės tautos liekanas, istorijoje nebedalyvaujančią liaudį. Būsimajam Maironiui istorija turi savo dabarties adresatą, tad neabejotinai gali kartotis, ir iš šių atitikimų su dabartimi kyla jos reikšmė, net jei motyvuojama šiandien ne visai patraukliais, bet savame kontekste visiškai suprantamais gynybinio patriotizmo argumentais – situacijomis, kuriose „kraujas užverda“. A. Mickevičius tą patį motyvą įkomponavo į regresyvų (tiesa, skirtą pridengti į dabartį nukreiptoms kūrinių intencijoms), J. Mačiulis – į progresyvų Lietuvos istorijos vaizdą. Šis epizodas

atskleidžia, kad istorijos „stebuklingumas“ ir poetiškumas Maironiui reiškė ir jos prasmės atvirumą, tolygų ateities perspektyvai. Poetiška istorija – nesibaigusi istorija, kuri gali pasikartoti, žinoma, ne kaip anoniminis dėsnis, o kaip individualaus praeities supratimo išlaisvinta galimybė, veikianti etinius apsisprendimus.

Poetinė geografija

Lietuvos istorijos poetiškumo galimybes jaunas istorikas netrukus išbandė rašydamas poemą „Lietuva“. Sukūręs tęstinį Lietuvos istorijos pasakojimą, išskleidžiantį tautinės bendrijos laiko patirtį, poemoje nužymėjo tos bendruomenės gyvenamos erdvės kontūrus. Atrodytų, kad būsimasis Maironis pirmaisiais kūriniais siekė apsibrėžti savo kūrybos erdvėlaikį – istorinį laiką ir kultūrinę erdvę. Pasinaudojant antropologo Cliffordo Geertzo mintimi, Maironio kūrybinė vaizduotė skleidžiasi istorijos ir antropologijos kryptimis: kaip istorikas, jis žvelgia atgal, o kaip antropologas – dairosi aplink. Tokiu būdu jis apsibrėžia ir adresatą – savosios kūrybos „mes“, esantį „čia“. Remiantis tuo pačiu antropologu, „[i]storinei vaizduotei „mes“ – tai kultūrinės geneologijos grandis, o „čia“ – tai paveldas. Antropologinei vaizduotei „mes“ – tai prieiga prie kultūrinio geografinių vardų indekso, o „čia“ – tai namai“ (24). Istorijos poetiškumas įgyvendinamas poemoje „Lietuva“ kuriant antropologinį „mes“ ir „čia“: istorinio laiko patirtis perteikiama kaip simbolinė gyvenamos erdvės struktūra, o jos reikšmė atskleidžiama iš individualios pasakotojo perspektyvos kaip aktualaus išgyvenimo turinys. Poemos „Lietuva“ pasakotojas keliauja po kraštą, susitikdamas ir su reikšmingais praeities pėdsakais, paliktais ankstesnių kartų, ir su dabartiniais paveldėtojai, kurie tas reikšmes įkūnija ir jomis dalijasi su keliautoju. „Apsakymuose“ minėta estetinė praeities laiko kokybė poemoje pasirodo kaip Lietuvos krašto – vietos – estetinis patrauklumas: „Graži tu, mano brangi tėvynė!“ (25) Grožio išgyvenimas čia neatsiejamas nuo atminties, jis labiausiai išreiškia tėvynės kaip namų jauseną.

Poemoje išryškėja du svarbiausi Lietuvos krašto geografiniai-simboliniai centrai – Birutės kalnas Baltijos pajūryje (nuo čia pradedamas kelionės siužetas) ir Vilnius bei Trakai (kunigaikščio Vytauto gimtinėje ir baigiama poetinė kelionė). Kaip yra konstatavusi Viktorija Daujotytė, vėlesnėje Maironio lyrikoje („Nuo Birutės kalno“, „Vilnius“) šie geografiniai centrai tampa svarbiais poetinio pasaulėvaizdžio orientyrais: Birutės kalnas „yra mitinio šventumo vieta“, o „Gedimino kalnas įprasmina istorinį šventumą, istorijos jauseną“ (26). Poemoje į kelionės dabartį – judant nuo vieno centro į kitą – įtraukiamas praeities planas; keliaujant po Lietuvos kraštą keliaujama ir laiku, apimančiu mitinę tautos priešistorę, religinio ir politinio gyvenimo įvykius. Poemos subjektas, keliaudamas iš Palangos į Trakus, išgyvena istorinį laiką nuo pirmųjų sentėvių, atsikėlusių į kraštą Baltijos pajūryje, iki Liublino unijos ir Abiejų Tautų Respublikos padalijimo; nuo senosios tikybos laikų iki krikšto, nuo Mindaugo iki Vytauto. Tačiau išgyvena tą laiką kaip prasišviečiantį pro dabarties žmonių gyvenimo būdą, išvaizdą, papročius, artimiausią jų gyvenimo aplinką. Istorinė atmintis – praeities įvykiai, jų dalyviai ir siužetai, „susigėrę“ į dabarties gyvenimo aplinką ir stilių – tampa taja „kultūrine prieiga“ prie geografinių vardų, kuriančia tėvynės kaip namų pojūtį, svarbų tautinės tapatybės formavimuisi.

Tačiau poemoje „Lietuva“ istorijos poetiškumas patiriamas ir kaip kalbos, kalbinės išraiškos problema. Poetiniame tekste labiausiai ir paaiškėja, ką reiškia, kad „kalba yra mūsų istorija“. Poemos subjekto kelionės po Lietuvą geografija labai plati: jis

keliauja nuo Žemaitijos iki Rytų Lietuvos, Dauguva pasuka į Rygą, iš jos – į Prūsų Lietuvą, tada per Suvalkiją ir Dzūkiją iki Vilniaus, tuomet leidžiasi į Gudiją, istorinės Lietuvos žemes, į vakarus iki Bugo, paskui Nemuno vaga grįžta į etninę Lietuvą ir kelionę baigia Trakuose. Atrodo, kad pasirinkęs tokį kelionės maršrutą poetas bandė suderinti dvi XIX a. lietuviškumo ir jo geografinės teritorijos koncepcijas – istorinę Lietuvą ir etninę baltų erdvę, kurią S. Stanevičius „Šlovėje žemaičių“ įvardijo kaip „Lėtų šalį“. Ši geografinė teritorija rodo, kad modernius lietuvius Maironis savo kūrybos pradžioje bent iš dalies matė ir kaip istorinės Lietuvos paveldėtojus. Tačiau paversti šiuos daugialypius – ir kalbiškai, ir kultūriškai – erdvėlaikius *kalbine savastimi* (ko reikalautų „pilna poezijos istorija“) buvo, be abejo, ne taip paprasta. Tai ypač matyti poemos epizoduose, susijusiuose su gudiškėmis žemėmis. Čia kelionės laiku ir erdve patirtis mažiausiai intersubjektyvi – lyg ir paminimi „broliai“, tačiau jie necharakterizuojami; galiausiai istorinė Lietuva pasirodo kaip kraštas „vien atminimų“. Kitaip nei etninės Lietuvos žemėse, šie „atminimai“ nesusaisto keliautojo su vietine dabarties bendruomene, ir tuomet kelionė po namus virsta turistine iškyla:

Čionai sutiksi lietuvių jauną,

Kursai, apeidams sentėvių žemę,

Griuvėsius pilių ašara plauna

Ir įkvėpimą ant darbų semia (27).

Tad pasakotojas, iš istorinės Lietuvos grįžęs į Vytauto gimtinę, poemą baigia kalbinės negalios motyvu. Pasakotojo santykis su istorinėmis Lietuvos žemėmis yra rezignuojantis ir atsitraukiantis, jo vaizduotės ir kalbos ištekliai neatitinka Vytauto vardu žymimos senosios Lietuvos politinės ekspansijos energijos:

Vytautą didį, Nemuną brangų,

Širdies ir dvasios giedoč galybę:

Brangų kaip blaivų tėvynės dangų,

Didį kaip mūsų tėvų didybė.

Bet didis vardas savo didybe

Silpno poetos trupina lyrą,

Ir giesmė trūksta... Kad nors galybe

Giedot prikeltų poetą-vyrą!! (28)

Kalbinės išraiškos trūkumas raiškiausiai atskleidžia praeities ir dabarties pertrūkį. Pretenduoti į praeities paveldą kultūroje – tai perimti jį kalba. Poemoje „Lietuva“ Maironis palietė tuos istorinės Lietuvos paveldo sluoksnius, su kurių tiesioginiais paveldėtojais pagal etnolingvistinę tautos sampratą neturėta bendros kalbos. Regis, pirmasis stambus poetinis kūrinys pradedančiam poetui leido patirti, kad ne visa praeities poezija leidžiasi perimama kalbos.

Laiko pertrūkiai ir jungtys

Žinoma, poemos „Lietuva“ pabaigą galima laikyti vien retoriniu gestu, savotišku kuklumo topu. Tačiau atrodytų, kad ši kalbinė rezignacija buvo tvari patirtis, kuriai poetas ieškojo išraiškos ir sprendimo vėlesnėje kūryboje. Tais pat 1891 metais, kai buvo publikuoti „Apsakymai“, jau Sankt Peterburgo dvasinėje akademijoje studijuodamas J. Mačiulis spaudoje paskelbė tris eilėraščius, glaudžiai susijusius su seminarijos laikų kūrybine patirtimi. Tų metų pradžioje „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“ pasirodė pirmąkart Maironio slapyvardžiu pasirašytas eilėraštis „Daina apie senovę“. Verta priminti jį visą:

Neteip senovės tėvai gyveno,
 Kaip skurstame mes szendieną?
 Paklausk, jei nori, tėvuczio seno,
 Ar n'eina piktytyn kasdieną.
 Netiek gal turtų tėvai turėjo,
 Neteip žemes iszbrangino,
 Bet savo krasztą daugiaus mylėjo,
 Vien's kitą broliu vadino!
 Gražei sus'ėję sentėvei musų
 Kalbėjo apie tėvynę,
 Apie senovę ir karias Prusų,
 Kad nū Kryžiokų jūs gynė.
 Linksmu tai buvo, girios galiunų,
 Kad nū medžioklių skambėjo!
 Gražu, kad tėvas pražilęs sunų
 Į karią einant lydėjo!
 Bajorai musų, darbais garbingi
 Mylėjo kalbą tėvynės,
 Namie meilingi, kovoj' baisingi
 Negaudė vėjų gadynės!
 Linksmu tai buvo, nū sutartinių

Kad girių gaudė užimas!

Gražu, kad džiaugės, linksmų Szesztinių

Sulaukęs mūsų jaunimas!

Gražei dainūta tadą mergaiczių,

Darželius rutų sodinta!

Žibėta kardų tad jaunikaiczių,

Eržiūsus žirgus auginta!

Su Dievu augo tėvai ir seno,

Vien's kitą szelpė ir gynė!

Kitaip senovės tėvai gyveno!

Ne ta szendieną gadynė! (29)

Maironis eilėraštyje tarsi leidžia prabilti „seniukui“ iš „Apsakymų“ skyrelio „Namų gyvenimas“: vakarojant namuose „seniukai pasakodavo apie senovės gadynes, apie kares ir garsius valdovus“ (p. 454). Apsukama laiko refleksijos perspektyva: žvelgiama ne iš dabarties į praeitį, kaip poemoje „Lietuva“, o protėvio žvilgsniu įvertinama ainių dabartis. Ši perspektyva atveria praeities ir dabarties atotrūkį, negražinamai sunykusią praeities tikrovę. Nepasiekiamą praeitis poemoje „Lietuva“ pasakotojui skaudžiai atvėrė kūrybinės galios ribas, o šiame eilėraštyje ji atveria ateities perspektyvos trūkumą. Senatvinio didaktizmo intonacija apie praeitį kalba subjektas, kuris jau aktyviai nebedalyvauja dabartyje ir nemato jos perspektyvų. Anot Cz. Miłoszo, „kur nėra rytojaus, ten prasideda moralistika“ (30). Ir pridurtume – sentimentali idilė. Praeities vaizdas, atitrūkęs nuo „sugedusios“ dabarties, tampa paradoksaliai neturiningas, savo idiliškumu sau pakankamas ir uždaras, priekaištaujantis, bet neduodantis patarimo, kurio, anot Walterio Benjamino, galėtume tikėtis iš praeities pasakojimo (31).

„Dainos apie senovę“ priekaištaujantis moralizmas ypač disonuoja su Maironio ankstyvosios poezijos jaunatvišku entuziazmu. Gal dėl to Maironis daugiau nei dvidešimčiai metų paliko šį eilėraščių archyvą – gerokai perkūręs, įdėjo tik į 1913 ir 1920 m. „Pavasario balsus“ pavadinimu „Senuko daina“, o Maironio eilėraščių galutiniame kanone jis žinomas kaip „Senelio skundas“. Į pirmuosius „Pavasario balsus“ atkeliavo kur kas santūresnė „balto senelio“ figūra sonete „Praeiga“, – ne kaip priekabiai graudenanti, o kaip dramatiškai nutylanti. Nepasiekiamą, nes nepasakomą praeitis čia iškyla kaip bendra egzistencinė žmogaus laikinumo problema: „Ant! senelis į kapą žengia, drebąs ir baltas; / Man jo gaila: daug matęs, apsakyti daug gali“ (32).

Parašęs Lietuvos istoriją ir poemą Maironis su nauja kūrybine, intelektualine patirtimi grįžo prie debiutinio eilėraščio „Lietuvos vargas“. Beveik ištiesai jį perkūręs tais pat

1891 m. paskelbė „Žemaičių ir Lietuvos apžvalgoje“ pavadinimu „Giria ir Lietuvis“. Čia praeities atotrūkis nuo dabarties virsta klausimu – „Kas mums praeigą gražintų?“ Pirmajame eilėraštyje laiko patirtis iškyla nekaltai kenčiančio klausimu Dievui:

Dieve didis, Dieve brangus!

Kūmi mes priesz tawę kalti?

Ko dėl tamsus ant mus' dangus?

Ko dėl puczia vėjai szalti? (33)

O eilėraščio „Giria ir lietuvis“ klausimas nukrypsta nebe į Dievo globos prašymą, bet į eilėraščio „mes“ laikyseną istorinės patirties akivaizdoje. Pirmąjį eilėrašį J. Mačiulis baigė eilute, veik pažodžiui pasiskolinta iš Antano Strazdo „Giesmės prieš mišią“ („Pulkim ant kelių“): „Turėk mus po sparnu savo!“ Perrašytame variante poetas jau cituoja pats save: eilutė „Visur mainos rubai žemės“ yra „Apsakymų“ pratarmės sakinio parafrazė („Teip tai mainosi rūbai šios pasaulės kasdieną“; p. 439). Gali būti, kad eilute „Siūpnas kelias – tvirtas griuva“ autorius dialogiškai atsiliėpė į A. Baranausko „Kelionės Petaburkan“ revoliucingosios penktosios dalies finalą: „Nupuš kołnai e slenelej jsikełs auksztiben / Wisos galibes ejs dulken, siūpnumas galiben“ (34). A. Baranausko tekste istorinis teisingumas nukeltas į eschatologinę laiko pabaigą, o Maironis šį motyvą sieja vien su šiapusiniu istorinio laiko planu, išsako „Apsakymus“ lydėjusį įsitikinimą apie grįžtančias istorijos pamokas:

Visur mainos rubai žemės:

Siūpnas kelias – tvirtas griuva,

Szvinta jau dangus aptemęs,

Kas galingas tas jau žuva!

Atsibus tėvynės sunuš,

Didžią praeigą atminę!

Pagimdys vargai galiunus,

Ir uždegs ugnis krutinę (35).

Laiko pertrūkį įveikia tikėjimas, nepriklausantis racionalios argumentacijos sferai, neišrodomas, net jei remiasi analogais istorijoje. Šis tikėjimas, kylantis iš atminties – tai žmonių bendriją kurianti energija. Taip istorija, kaip asmens ir bendruomenės tapatybės formavimo būdas (o populiariosios istorijos ir jai artimos poezijos pagrindinis siekis ir yra šis), neišvengiamai jungiasi su mito poreikiu, metafizine tikrovės reiškinių motyvacija. Jos siekiamasi, anot filosofo Leszeka Kołakowskio, iš žmogaus troškimo išgyventi patiriamą pasaulį kaip prasmingą, tikėti žmoniškųjų vertybių tvarumu, matyti pasaulį kaip tęstinį, tolydų (36). Poetiška istorija, eilėraštyje pasirodanti „didžios praeities“ vaizdiniu, galbūt šiandien skamba kaip tuščia patetika. Tačiau praskleidus šio motyvo kelią ankstyvojoje Maironio kūryboje, matyti, kad jis

žymi tokį santykį su praeitimi, kuriame ji iškyla kaip egzistencinius asmens savivokos poreikius atliepiantis pažadas, įveikiantis laiko praeinamybės keliamą resignaciją.

Galiausiai 1891 m. laikraštyje „Varpas“ anonimiškai pasirodė eilėraštis „Lietuvos gražybė“, sudarytas iš daugiau ar mažiau redaguotų poemos „Lietuva“ posmų. Kur kas glaustesnis tekstas tėvynės geografinius kontūrus nubrėžia pagrindinėmis upėmis – Dubysa, Nevėžiu, Nemunu. *Neiškalbama* praeitis nugramzdinama į upės-simbolio gelmę: Nemunas atsimena „Lietuvių darbus neužrašytus“ (37). Pagrindinis reikšmės krūvis sutelkiamas į vieną naujai prirašytų paskutinių strofų, primenančių poemos „Lietuva“ invokaciją. Kiek paredaguota ši strofa išliko perrašant eilėraštinę 1920 m. „Pavasario balsams“ kaip žymųjį „Lietuva brangi“. Joje iškeliamas tėvynės grožis – panašiai kaip kadaise „stebuklinga istorija“ – motyvuojuojantis prasmingą veiklą, pilietinę ir kūrybinę:

Graži tu esi, mano tėvyne,

Šalie kapuose kur gul didvyriai...

Todėlei tavę taip tėvai gynė

Todėl poėtai tavę iszgyrė (38).

Lietuvos grožis nėra vien „senobinis“, kaip A. Baranausko „Anykščių šilėlyje“ ar Maironio „Dainoje apie senovę“. Tėvynės grožio čia neveikia laikas, to grožio išgyvenimas tampa tvariu saitų, jungiančių tėvynę ginančiųjų ir ją giriančiųjų kartas. Eilutės „Todėlei tavę taip tėvai gynė / Todėl poėtai tavę iszgyrė“ skamba tarsi poetinis komentaras ką tik publikuotiems „Apsakymams“, kuriuose papasakota ir politinė „tėvų“, ir kultūrinė „poetų“ istorija. Tėvynės grožį giedantis eilėraščio subjektas, nuo gailaus klausimo „kodėl“ „Lietuvos varge“ perėjęs prie pozityvaus „todėl“, įsirašo į šią kartų grandinę, gali ją pratęsti. Šis veiksmas, manytina, ir yra Maironio „Pavasario balsų“ pradžia.

Taigi „Giria ir lietuvis“ bei „Lietuvos gražybė“ įprasmina svarbiausius Maironio ankstyvosios kūrybos – „Apsakymų apie Lietuvos praeigą“, poemos „Lietuva“ – atradimus: vertybinį santykį su asmens ir bendruomenės gyvenamu laiku ir vieta. Kuriamas Lietuvos pasaulis – jo laikas ir erdvė – ankstyvuosiuose Maironio tekstuose pasirodo kaip estetiški, kupini prasmės ir grožio. Toks pasaulis atsiveria iš savo kūrybinių galimybių nuojautos.

(1) „Baigęs gimnaziją 1882 metais, pateko į šv. Vladymiro universitetą Kijeve, užsirašęs į filologijos skyrių, kame jį masino literatūros mokslas, nes jau tuomet buvo mėginęs rašyti lenkiškai eiles“ (Maironio ranka trečiuoju asmeniu parašytas *curriculum vitae* „Ord. Prof. Jonas Mačiulis-Maironis pralotas“, [1923]: Literatūra ir kalba. – T. XXI: Maironis. – Vilnius: Vaga, 1990. – P. 366).

(2) Ten pat. – P. 366.

(3) Vaižgantas. Raštai. – T. XVIII: Literatūros istorija 1913–1928. – Vilnius: Lietuvių

literatūros ir tautosakos institutas, 2007. – P. 218.

(4) Maironis. Raštai. – T. III. – Kn. 2: Lietuvos praeitis, Trumpa visuotinės literatūros istorija, Apsakymai apie Lietuvos praeigą, straipsniai apie visuomenę ir literatūrą. – Vilnius: Vaga, 1992. – P. 748.

(5) Vaižgantas. Raštai. – T. XVIII: Literatūros istorija 1913–1928. – P. 218.

(6) Maironis. Raštai. – T. III. – Kn. 2. – P. 31.

(7) Ten pat. – P. 31.

(8) B. [Jonas Basanavičius]. Priekalpa // Auszra. – 1883. – Nr. 1. – P. 6.

(9) Griškaitė R. Jonas Čečiota (1796–1847) // Czczot J. Śpiewki o dawnych Litwinach do roku 1434. Čečiota J. Giesmelės apie senovės lietuvius iki 1434 metų / Vertė Regina Koženiauskienė ir Barbara Kalėda. – Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994. – P. 246.

(10) Minėtąjį „Lietuvos vargas“ 1885 m. „Aušroje“ ir 1887 m. „Šviesoje“ „Brolei, į darbą: Susirinkime lietuvių“.

(11) Vaižgantas. Raštai. – T. XVIII. – P. 219. Taip pat žr.: Literatūra ir kalba. – T. XXI. – P. 366.

(12) Maironis. Raštai. – T. III. – Kn. 2. – P. 578. Toliau cituojant „Apsakymus apie Lietuvos praeigą“ tekste nurodomas šio leidinio puslapis.

(13) „Tiesa, jog daugel garsių ir garbingų vyrų padėjo nemažai darbo ir prakaito ištyrinėjimui Lietuvių veikalų, atrasdami čionai nesuskaitomus turtus poezijos. Ne vienas garsus poeta ieškojo sau įkvėpimo, skaitydamas darbus senovės Lietuvių“ (p. 439).

(14) Ten pat. – P. 608.

(15) Konstancya Skirmuntt. Dzieje Litwy, opowiedziane w zarysie. – Kraków: W księgarni G. Gebethnera i Spółki, 1886. – P. VI.

(16) Miłosz Cz. Tėvynės ieškojimas. – Vilnius: Baltos lankos, 1995. – P. 43.

(17) Mickevičius A. Konradas Valenrodas: Lietuvių ir prūsų žygių istorinė saktė / Vertė Vincas Mykolaitis-Putinas. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. – P. 13.

(18) Ten pat. – P. 13.

(19) Maironis. Raštai. – T. II: Poemos. – Vilnius: Vaga, 1988. – P. 346.

(20) Pavasario balsai. Paraszė St. Maironis, Tilžėje: Kasztu autoriaus, 1895. – P. 8.

(21) Maironis. Raštai. – T. II. – P. 54.

- (22) Mickevičius A. Konradas Valenrodas. – P. 11.
- (23) Maironis. Raštai. – T. III. – Kn. 2. – P. 603.
- (24) Geertz C. Zastane światło: Antropologiczne refleksje na tematy filozoficzne. – Kraków: Universitas, 2003. – P. 154.
- (25) Maironis. Raštai. – T. II. – P. 249.
- (26) Daujotytė V. Tautos žodžio lemtys. – Vilnius: Vaga, 1990. – P. 100.
- (27) Maironis. Raštai. – T. II. – P. 334.
- (28) Ten pat. – P. 342.
- (29) Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. – 1891. – Nr. 5. – P. 35.
- (30) Miłosz Cz. Poezijos liudijimas / Vertė Brigita Speičytė ir Mindaugas Kvietkauskas. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010. – P. 22.
- (31) Benjamin W. The Storyteller. David Lodge, Nigel Wood (eds.) // Modern Criticism and Theory: A Reader. – Harlow: Longman, 2000. – P. 10–29.
- (32) Pavasario balsai. Parasžė St. Maironis. – P. 32.
- (33) Auszra. – 1885. – Nr. 7–8. – P. 195.
- (34) Baranauskas A. Raštai. – T. 1: Poezija / Parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus. – Vilnius: Baltos lankos, 1995. – P. 219.
- (35) Žemaičių ir Lietuvos apžvalga. – 1891. – Nr. 15. – P. 117.
- (36) Kołakowski L. Obecność mitu. – Warszawa: Prószyński i S-ka, 2003. – P. 14–17.
- (37) Lietuvos gražybe // Varpas. – 1891. – Nr. 11. – P. 162.
- (38) Ten pat. – P. 163.